

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια συνωψίσαμε ὅσα ἦταν δυνατό τὴν ἐκθεση τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Ἡ θεωρία αὕτη εἶναι μέσον φιλοσοφῆσεως ἐπὶ τῶν κοινωνικῶν μεταβολῶν.

«Ἡ ὕλιστικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας, λέγει ὁ Ἐγκελς, ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ παραγωγή καὶ ἐπάνω σ' αὐτὴν ἡ ἀνταλλαγὴ (τοῦ πλούτου) ἀποτελοῦν τὴν βάση κάθε κοινωνικοῦ καθεστῶτος καὶ ὅτι εἰς κάθε κοινωνίαν ἡ κατανομὴ τῶν προϊόντων καὶ κοντὰ σ' αὐτὴν ἡ ἱεραρχία τῶν κοινωνικῶν τάξεων ρυθμίζονται κατὰ τὴν φύσιν καὶ τὸν τρόπον τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς ἀνταλλαγῆς. Διὰ τοῦτο αἱ τελικαὶ αἰτίαι ὄλων τῶν κοινωνικῶν καὶ τῶν πολιτικῶν μεταβολῶν πρέπει νὰ ἀναζητοῦνται ὄχι εἰς τὰ κεφάλαια τῶν ἀνθρώπων....., ἀλλ' εἰς τὰς μεταβολὰς τοῦ ὀφίσταται ὁ τρόπος τῆς παραγωγῆς καὶ ἀνταλλαγῆς, ὄχι εἰς τὴν φιλοσοφίαν, ἀλλὰ εἰς τὴν οἰκονομίαν κάθε ἐποχῆς. Ὅταν γεννῶνται αἱ ἰδέαι ὅτι οἱ ὑπάρχοντες κοινωνικοὶ θεσμοὶ εἶναι παράλογοι καὶ ἀδικοὶ, ὅτι ὁ ὀρθὸς λόγος κατάντησε ψεῦδος, αἱ

καλὰ πράξεις πληγὴ, πρέπει νὰ ἐννοήσουμε ὅτι αὐτὰ εἶναι συμπτώματα σιωπηρῶν μεταβολῶν εἰς τὰς μεθόδους τῆς παραγωγῆς καὶ τὰς μορφὰς τῆς ἀνταλλαγῆς, ποὺ ἀρχίζουν νὰ συγκρούονται μὲ τὸ κοινωνικὸν καθεστῶς, ποὺ εἶναι καθεστῶς τῶν περασμένων οἰκονομικῶν συνθηκῶν. Αὐτὸ ὅμως δὲν σημαίνει ἄλλο τίποτε παρὰ ὅτι τὸ μέσον διὰ νὰ τεθῆ τέρμα εἰς τὰ κακὰ αὐτὰ εὐρίσκεται ἤδη, πολὺ ἢ λίγο φανερό, εἰς τοὺς νέους ὅρους τῆς παραγωγῆς. Τὸ πνεῦμα δὲν θὰ τὸ ἐφεύρῃ, ἀλλ' ἀπλῶς μόνον θὰ τὸ ἀνεύρῃ εἰς τὰ ὑλικά καὶ ἀντικειμενικά στοιχεῖα καὶ περιστατικά τῆς παραγωγῆς». (*Ἐγκελς—Ἀντιντύριγγ, III μέρος β'*).

Καὶ πρέπει ὡς τοιοῦτος νὰ θεωρηθῆ ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός· θὰ ἦταν πλάνη μεγάλη νὰ πιστευθῆ ὅτι ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός ἐξηγεῖ τὰς ἀτομικὰς δράσεις, τὴν δράσιν τοῦ ἀνθρώπου κατὰ μόνους ἐξεταζομένου. Ὁ ἄνθρωπος μεμονωμένος ὁρῶν ἐπηρεάζεται ἀπὸ ἐνστικτα, πάθη, αἰσθήματα, προλήψεις, πεποιθήσεις, ὑπολογισμένο συμφέρον, ποὺ εἶναι δυσκολοδιάλυτο τί ἐπικρατεῖ σὲ κάθε του ἐνέργεια. Διὰ τοῦτο θὰ ἦταν σφάλμα νὰ θελήσῃ νὰ ἐξηγήσῃ τις τὴν ἀτομικὴν δράσιν μὲ τὸ οἰκονομικὸν συμφέρον καὶ μόνον, ἢ μὲ τὸν οἰκονομικὸν ρόλον τοῦ ἐξεταζομένου ἀνθρώπου. Αἱ ἀτομικαὶ δράσεις δὲν μποροῦν νὰ μποῦν σένα γενικὸ κανόνα. Οὔτε εἰς τὸν οἰκονομικό, οὔτε ἄλλου.

Εἰς τὴν ὑπερβολὴν αὐτὴν μόνον αἱ μὴ κατανοήσαντες τὸν ἱστορικὸν ὕλισμόν πίπτουν. Δὲν συμβαίνει ὁμως τὸ αὐτὸ προκειμένου διὰ τὴν ὁμαδικὴν δράσιν καὶ ζωὴν, διὰ τὰ κοινωνικὰ γεγονότα καὶ φαινόμενα, ὅπου ἀπὸ τὰς συγκλινούσας καὶ διασταυρουμένας ἀτομικὰς δράσεις παράγονται ὁράσεις κοιναί, ἀλλὰ τὰς ὁποίας εἰς οὐδὲν πρόσωπον ἀτομικῶς δύναται τις νὰ ἀποδώσῃ.

«Ἡ ἱστορία, ἔγραφεν ὁ Ἐγκελς, δημιουργεῖται μὲ τέτοιον τρόπον, ὥστε τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα προέρχεται ἐκ τῆς συγκρούσεως πολλῶν ἀτομικῶν θελήσεων, ποὺ καθεμίαν τὴν καθορίζει πλῆθος ἰδιαιτέρων ὄρων. Ὑπάρχουν ἀναρίθμητες δυνάμεις, ποὺ διασταυροῦνται, ἀπειρον πλῆθος παραλληλογράμμων τῶν δυνάμεων, τῶν ὁποίων ἢ συνισταμένη, τὸ ἱστορικὸν γεγονὸς δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὡς τὸ ἀποτέλεσμα δυνάμεως, ποὺ ἐν συνόλῳ δρᾷ ἀσυνειδήτως σχεδὸν καὶ χωρὶς θέλησιν! Ἐκεῖνα ποὺ καθένας θέλει βρῖσκει ἀντίθεση εἰς τοὺς ἄλλους, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα εἶναι κάτι ποὺ κανένας δὲν τὸ ἠθέλησε..» (Ἐγκελς—Ἐπιστολὴ—Σεπτεμβρίου 1890).

Ἀνακεφαλαιοῦντες δ' ὅσα εἶπαμεν ἤδη εἰς τὰ προηγούμενα κεφάλαια δυνάμεθα νὰ διατυπώσωμεν ὀλοκληρωτικῶς τὴν θεωρίαν τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ ὡς σύστημα, τὸ ὁποῖον ἀναχωροῦν ἀπὸ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἐργασίας, ὡς τῆς τυπικῆς μορφῆς δρασεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐξ

Ἱστορικὸς Ὑλισμὸς

ἥς ὀλόκληρος ἡ βᾶσις τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἀντιλαμβάνεται τὴν σημασίαν τῆς οἰκονομικῆς δράσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, ὡς θεμελιῶδες στοιχεῖον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀναπτύξεώς της. Ἐκ τούτων ἔπεται ὅτι ἡ συνειδητὴ δράσις τοῦ προλεταριάτου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀθλία ζωὴ ἀποτελεῖ ἄρνησιν τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, ὁδηγοῦσα εἰς τὸ διαλεκτικὸν σχῆμα ἀρνήσεως τῆς ἀρνήσεως τοῦ ἀνθρωπισμοῦ ἐτοιμάζει τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὴν ἐγκατάστασιν ἐλευθέρου καὶ ἀληθοῦς ἀνθρωπίνου βίου. Οὕτω ἡ θεωρία αὕτη δὲν ἔχει μόνον θεωρητικὴν ἀξίαν, ἀλλὰ καὶ πρακτικὴν διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἀνθρωπότητος. Μὲ τὴν ἀντίθεσίν της δ' ἐναντίον τῆς ἀποσυνθέσεως καὶ ἐξαχρειώσεως τοῦ ἐργατικοῦ μέρους τοῦ ἔθνους, εἰς ὃ καταλήγει ὁ ἐπὶ τοῦ ἐλευθέρου συναγωνισμοῦ τῆς οἰκονομικῆς ὀλιγαρχίας ἀστικῶς οἰκονομικῶς βίος καὶ τὴν κήρυξιν τῆς ὁμαδικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς ἀλληλεγγύης καὶ συνεργασίας τοῦ νέου οἰκονομικοῦ βίου ἐπαναφέρει τὴν ἠθικότητα καὶ τὴν κοινωνικότητα εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνίαν.

Αὕτη εἶναι ὁ θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὀλισμοῦ.

Μίαν μόνον παρατήρησιν θὰ ἀναφέρωμεν πρὶν τελειώσωμεν, ὀφειλομένην εἰς τὸν μεγαλείτερον ἰδεολόγον καὶ σοσιαλιστὴν, ἡγέτην ἅμα καὶ ἀρχηγὸν τῶν νεωτέρων χρόνων.

Ἡ οἰκονομικὴ δράσις τῆς κοινωνίας καὶ ἐξέλιξις αὐτῆς δημιουργεῖ τὴν κοινωνικὴν ἐξέλιξιν, ἢ ἀπλῶς διαμορφώνει αὐτήν, πλαισιοῦσα ἔργον, οὔτινος οἱ ἔργαται εἶναι ἄλλαι ἢ καὶ ἄλλαι δυνάμεις;

Εἰς τοῦτο ὁ δολοφονηθεὶς . κατὰ τὸν Εὐρωπαϊκὸν πόλεμον Μέγας Ζωρὲς, ἀπαντᾷ :

«Ὁ Μάρξ εἶπε : «Ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος δὲν δημιουργεῖ αὐτὸς τὴν ἰδέαν τοῦ δικαίου· τοῦτο θὰ ἦτο περίεργον. Ὅλη ἡ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ ζωὴ τῆς ἀνθρωπότητος δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀντανάκλασις τῶν Οἰκονομικῶν Φαινομένων εἰς τὸν ἀνθρώπινον ἐγκέφαλον». Ἐχει καλῶς τὸ δέχομαι. Δὲν ὑπάρχει ἄλλο παρὰ ἀντανάκλασις τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων εἰς τὸν ἐγκέφαλον, ἀλλ' ὑπάρχει ὁμοίως συγχρόνως ὁ ἐγκέφαλος, ὑπάρχει ἡ ἐγκεφαλικὴ προδιαμόρφωσις (preformation) τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἀποτέλεσμα μακρᾶς φυσιολογικῆς ἐξελίξεως προηγηθείσης τῆς ἱστορικῆς ἐξελίξεως καὶ ὅταν ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν φυσιολογικὴν ἐξέλιξιν, ἀνέκυψε ἀπὸ τὸ κτῆνος, ὑπῆρχον ἤδη εἰς τὸν ἐγκέφαλον τῆς πρώτης ἀνθρωπότητος προδιαθέσεις, τάσεις.

Ποῖαι ἦσαν αὗται;

Πρῶτον ὑπάρχει ἡ τάσις τῶν ἀνιδιοτελῶν αἰσθημάτων. Ὅσον ἀνερχόμεθα τὴν κλίμακα τῶν ὄντων παρατηροῦμεν ὅτι τὰ καθ' ἑαυτὸ ἐγωϊστικὰ αἰ-

σθήματα υποκύπτουν σιγά-σιγά εἰς τὰ αἰσθητικὰ καὶ ἀνιδιωτελῆ.....

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πρώτην αὐτὴν προδιάθεσιν, ποὺ ὁ κτηνώδης ἀκόμη ἄνθρωπος ἔφερε κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς μακρᾶς οἰκονομικῆς του ἐξελίξεως, εἶχεν οὗτος ἐπίσης τὴν ἰδιότητα, ποὺ καὶ κάποια ζῶα ἔχουν, νὰ ἀντιλαμβάνεται τὸ γενικὸν μέσα στὰ εἰδικά, τὸν τύπον τοῦ εἶδους μέσα στὰ ἄτομα....

Τέλος, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς του, πρὶν ἐμφανισθῆ ἡ σκέψις, ὁ ἄνθρωπος ἔχει τὸ αἶσθημα τῆς ἐνότητος, τῆς ἐνοποιήσεως... εἶναι ἓνα εἶδος ζῴου μεταφυσικοῦ...

Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ γλῶσσα μὲ τὴν λεξικὴν ἱεραρχίαν της, ποὺ δὲν εἶναι ἄλλα παρὰ ἱεραρχία ἰδεῶν.

Ἔτσι, συμφωνῶ λοιπὸν μὲ τὸν Μάρξ ὅτι ὁλόκληρος ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξη θὰ εἶναι ἡ ἀντανάκλασις τῶν οἰκονομικῶν φαινομένων ἐπὶ τοῦ ἐγκεφάλου, ἀλλ' ὑπὸ τὸν ὄρον ὅτι ὑπάρχουν εἰς τὸν ἐγκέφαλον αὐτὸν μὲ τὸ συναίσθημα, τὸ συμπαθητικὸν ἐνστικτο, τὴν ἀνάγκη τῆς ἐνότητος, θεμελιώδεις δυνάμεις, ποὺ παίζουν ρόλον εἰς τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν.

Δὲν ἀρκεῖ δὲ μόνον νὰ ποῦμε ὅτι μία μορφή παραγωγῆς διαδέχεται ἄλλην. Δὲν ἀρκεῖ νὰ ποῦμε ὅτι ἡ δουλεία διαδέχθη τὴν ἀνθρωποφαγίαν, καὶ ἡ δουλοπαροικία τὴν δουλείαν καὶ τὰ μεροδοῦλα τὴν

δουλοπαροικίαν και ότι τὸ κομμουνιστικὸν καθεστῶς θὰ διαδεχθῆ τὸ ἀστικόν. Πρέπει ἀκόμη νὰ ἰδοῦμε. Εἶναι ἐξέλιξη τοῦτο, εἶναι πρόοδος; και εἰάν εἶναι πρόοδος ποῖα εἶναι ἡ κυρία ἰδέα μετὰ τὴν ὁποῖαν ἐκτιμοῦμε τὰς διαφόρους μορφὰς τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως; Καί, εἰάν θέλομεν νὰ ἀπομακρύνωμεν τὴν ἰδέαν τῆς προόδου, ὡς πολὺ μεταφυσικὴν, ἃς ἰδοῦμε γιατί ἡ κίνησις τῆς ἱστορίας εἶναι ἔτσι ρυθμισμένη ἀπὸ μορφῆς εἰς μορφὴν ἀπὸ οἰκονομικοῦ σταθμοῦ εἰς ἄλλον σταθμόν, ἀπὸ τῆς ἀνθρωποφαγίας, εἰς τὴν δουλείαν, ἀπὸ αὐτῆς εἰς τὴν δουλοπαροικίαν, ἐκεῖθεν εἰς τὴν ἡμερομισθίαν ἐργασίαν και ἀπὸ ἐκεῖ εἰς τὸ κομμουνιστικὸν καθεστῶς, διατί εἶναι ἔτσι ρυθμισμένη και ὄχι ἄλλως; . . .

Δι' ἐμὲ τὸ πρᾶγμα εἶναι ἀπλοῦν . . . Τοῦτο συμβαίνει, διότι αἱ οἰκονομικαὶ σχέσεις τῆς παραγωγῆς ἀφοροῦν τοὺς ἀνθρώπους, και δὲν ὑπάρχει καμμία μορφή παραγωγῆς, ποὺ νὰ μὴ περιέχη οὐσιαστικὴ και ἐσωτερικὴν ἀντίφαση, ἐφ' ὅσον δὲν πραγματοποιήθῃ ἡ πλήρης ἐλευθερία και ἡ πλήρης ἀλληλεγγύη τῶν ἀνθρώπων . . .

. . . Ἐκ τούτου προκύπτει ὅτι ἀφοῦ ὅλη ἡ κίνησις τῆς ἱστορίας προέρχεται ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴν ἀντίθεση μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου και τῆς χρήσεως, ποὺ τοῦ γίνεται, ἔπεται ὅτι ἡ κίνησις αὕτη τείνει εἰς ἓνα ὄριον, ποὺ θὰ εἶναι τοῦτο οἰκονομικὸν καθεστῶς,

ἔπου τοῦ ἀνθρώπου θὰ γίνεται χρήσις σύμφωνα πρὸς τὸν ἄνθρωπον. Διὰ μέσου τῶν αἰώνων τείνων ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν δικαιοσύνην τείνει ἀναγκαίως πρὸς οἰκονομικὸν καθεστῶς ὀλιγώτερον ἀντίθετον πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ προερχόμενον ἀπὸ τὸ σημερινὸν καθεστῶς. Ἔτσι αἱ ἠθικαὶ τοῦ ἰδέαι ρυθμίζονται καὶ ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῶν οἰκονομικῶν μορφῶν, ἀλλ' ἐπάνω ἀπ' αὐτὰς ὑπάρχει πάντοτε ἡ πνοὴ οἴκτου καὶ ἐλπίδος, τάσις πρὸς τὴν δικαιοσύνην».

(Ἰωάννου Ζωρῆς.—Ὁ ἰδεαλισμὸς εἰς τὴν ἱστορίαν.

Παρίσιοι, 1894

«..... Ἀλλὰ δὲν λησμονοῦμεν ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ Μάρξ χορτασμένος συχνὰ ἀπὸ στενοκέφαλους ἐρμηνευτὰς, δὲν ἐλησμόνησεν ὅτι αἱ οἰκονομικαὶ δυνάμεις ἐνεργοῦν ἐπάνω εἰς ἀνθρώπους. Οἱ ἄνθρωποι δ' ἔχουν κολοσιαίαν ποικιλίαν παθῶν καὶ ἰδεῶν, ποῦ εἶναι δύσκολο νὰ ἀναχθῇ βιαίως, μηχανικῶς εἰς οἰκονομικὸν τύπον.

...Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ σχέση τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, εἰς τὰ τολμηρότερα καὶ λεπτότερα ὄνειροπαλήματά της, μετὰ τὸ οἰκονομικὸν καὶ κοινωνικὸν σύστημα, αὐτὴ προχωρεῖ πέρα ἀπὸ τὸ περιβάλλον της, εἰς τὸ ἄπειρον περιβάλλον τοῦ σύμπαντος. Ἡ δ' ἐπαφή της αὐτῆ μετὰ τὸ σύμπαν τῆς δυνεῖ μυστηριώδεις καὶ βαθεῖας δυνάμεις, δυνάμεις τῆς αἰωνίας ζωῆς, ποῦ προὔπηρξε τῆς κοινωνίας καὶ ποῦ περνάει

καὶ ἀπάνω ἀπ' αὐτήν. Ὅσο λοιπὸν θὰ ἦταν μάταιο καὶ σφαλερὸ νὰ ἀρνηθοῦμε τὴν ἐξάρτηση τῆς σκέψεως καὶ τοῦ ὄνειροπολήματος ἀκόμη ἀπὸ τὸ οἰκονομικὸ σύστημα καὶ τὶς μορφὰς τῆς παραγωγῆς του, τόσο θὰ ἦταν παιδαριῶδες καὶ χονδροειδὲς νὰ ἐξηγήσομε μὲ δυὸ λόγια τὴν κίνηση τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως μὲ μόνη τὴν ἐξέλιξη τῶν οἰκονομικῶν μορφῶν. Συχνότατα τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα στηρίζεται στὸ κοινωνικὸ σύστημα διὰ νὰ τὸ προσπεράσῃ καὶ νὰ τοῦ ἀντισταθῇ...

...Θὰ ἠθέλαμε μέσα στὴν μισομηχανιστικὴ ἐξέλιξη τῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικῶν μορφῶν νὰ αἰσθανώμεθα πάντα τὴν ἀνώτερην αὐτὴν ἀξία τοῦ πνεύματος, ποὺ πᾶει παραπάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἀνθρωπότητα. Καὶ οἱ ὀρθοδοξώτεροι Μαρξιστὲς θὰ μᾶς τὸ ἀναγνωρίσουν. Ὁ Μάρξ, σὲ μίαν ἀμνημόνευτη σελίδα του, γράφει ὅτι ἕως τώρα ἡ ἀνθρωπότης ἐκυβερνήθηκε μοιραίως, ἀπὸ τὴν τυφλὴν ἐξέλιξη τῶν οἰκονομικῶν μορφῶν. Οἱ δεσμοί, αἱ ἰδέες δὲν ἦταν συνειδητὸν ἔργον τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ἀλλ' ἀντανάκλασις τῆς ὑποσυνειδήτου κοινωνικῆς ζωῆς ἐπάνω εἰς τὰ ἀνθρώπινα κεφάλια.

Κατὰ τὸν Μάρξ βρισκόμαστε ἀκόμη στὴν προϊστορία. Ἡ ἀνθρώπινη ἱστορία θ' ἀρχίσῃ μόνον ὅταν ὁ ἀνθρώπος ξεφεύγοντας ἀπὸ τὴν τυραννίαν τῶν μὴ συνειδητῶν δυνάμεων, θὰ κυβερνήσῃ μὲ τὴ λογικὴ

του και την θέλησή του την παραγωγή του. Ο Μάρξ διαβλέπει έτσι περίοδον πλήρους πνευματικής ελευθερίας, όπου η ανθρωπίνη σκέψις μη παραμορφωμένη από την οικονομική δουλεία δεν θα παραμορφώνει τον κόσμο, αλλά δεν αμφισβητεί ότι ήδη και από τώρα εις τὸ σκοτάδι τῆς μη συνειδητῆς περιόδου, πνεύματα υψώνονται μέχρι τῆς ελευθερίας και ἡ ανθρωπότης φωτίζεται. Μποροῦμε ἔτσι νὰ μισοειδοῦμε τὸ δρόμο πρὸς τὴν κομμουνιστικὴν ανθρωπότητα». (I. Ζωρές-Ἱστορία τῆς Γαλλ. Ἐπαναστάσεως Τόμ. Α'-Εἰσαγωγή).

Τελειώνοντας προσθέτουμε μικρὴ καὶ στοιχειώδη Βιβλιογραφία ἀπὸ τὴν παμμεγίστη τοιαύτη περί ιστορικοῦ ὕλισμοῦ, δι' ὅσους θελήσουν νὰ ἐμβαθύνουν.

ΜΙΚΡΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

A. FOUILLÉE.— Histoire de la Philosophie-Paris 1920.

W. WUNDT.— Σύστημα Φιλοσοφίας (Έλλ. μεταφρ. Α. Δα-
λεζίου) εκδ. Φέξη - 'Αθήναι 1915.

W. JAMES.— Introduction á la Philosophie (Γαλλ.
μετάφρ.) Paris 1914.

F. GIDDINGS.— Principles of sociology. New York
1921.

G. PLEKHANOW.— Beitrage zur Geschichte des Mate-
rialismus Τόμ. 3ος - Stuttgart 1911.

F. ENGELS.— Anti - DÜRING (Γαλλ. μετάφρ.) Paris
1911.

K. MARX.— La misère de la Philosophie-Paris 1908.

G. ADLER.— Die Grundlagen des Marxismus-Tübin-
gen 1887.

ART. LABRIOLA.— Karl Marx - Paris 1911.

B. CROCE.— Materialisme historique et Economie
Marxiste-Paris 1901.

C. FERARIS.— Il Materialismo storico-Roma 1896.

G. GENTILE.— La Filosofia di Marx-Pisa 1896.

Ant. LABRIOCA.— Materialismo storico - Roma 1896.

Ed. SELIGMAN. L'interpretation economique de l'
histoire-Paris 1911.

R. MONDOLFO.—La materialisme historique d'après F. Engels-Paris 1917.

A. LORIA.—Le basi economiche della costituzione sociale-Torino 1913.

M. ADLER.—Die soziologische sinne des Marxismus-Wien 1900.

A. ASTURARO.—Il materialismo storico e la sociologia generale-Genova 1904.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	Σελ.	ε΄.
Εισαγωγή	»	7
Κεφάλαιον Α΄. Ἡ φιλοσοφία	»	17
» Β΄. Ἡ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας	»	34
» Γ΄. Ἡ θεωρία τοῦ ἱστορ. ὑλισμοῦ	»	51
» Δ΄. Ἡ ἱστορία τῆς θεωρίας	»	115
» Ε΄. Ἡ Κριτικὴ τῆς θεωρίας	»	137
» ΣΤ΄. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς θεωρίας	»	153
Ἐπίλογος	»	159
Μικρὴ βιβλιογραφία	»	160